A műfordítás éppúgy művészet, ahogyan a zenélés

Interjú Vickó Árpáddal annak kapcsán, hogy munkásságát Miloš N. Đurić Műfordítói Díjjal jutalmazták

KONTRA FERENC

minden egyes mondatot ő írt meg, sőt: azon a nyelven biztosan az ő regénye, mert meg kellett teremtenie a világát, a stílusát, és egyáltalán nem mindegy, hogyan van egy író egy másik nyelven kitalálva. Mennyire a tiéd a könyv?

– Elterjedt az a nézet, hogy a goethei értelemben vett világirodalom a műfordítók műve. Az ilyen kérdésre ennélfogva mindig azt válaszolom, és most is ezt fogom tenni, hogy egész civilizációnk a fordítók műve. Talán meghökkentő állítás, de ha belegondolunk, beláthatjuk, hogy igaz. A fordítás áll minden kultúra, minden irodalom, minden filozófia élén. A „szürke eminenciás" fordító az, aki összeköti, egybeszövi a különben izolált szerzőket. Társadalomépítő szerepük tehát kivételesen nagy. Általuk tud ez a soknyelvű emberiség verbális földgolyó lenni, ahol a nyelvi határokon keresztül lépnek érintkezésbe a rokon szellemek. A fordítók jóvoltából az emberek, mondhatni, személyes kapcsolatban állnak egymással kétezer-ötszáz éve, mint ahogyan Konrád szépen megírta egy helyen, és én előszeretettel idézem: „átszántva idő és halál határmezsgyéjét." A kérdés, mennyire fontos a fordítás, olyan kérdés, mint az, hogy mennyire fontos az irodalom – ez pedig olyan kérdés, mint az, hogy kell-e, fontos-e a szerelem, vagy, mondjuk, a gyász. Persze, egyre több olyan embert ismerünk mindketten, akiknek ezek a kategóriák mit sem jelentenek.

Másrészt nemcsak itt, de a civilizáltabbnak vélt Nyugaton is makacsul tartja magát az a nézet, hogy a műfordító nem művész, nem szerző. Egy gyenge, középszerű, netán dilettáns író még mindig elismertebb mindenütt, mint a jó, mint a legjobb műfordító. Még mindig megtörténik, hogy kritikusaink, jelentős külföldi írók műveit méltatva, meg sem említik a fordítót. Pedig hát a műfordítás sokak szerint éppen olyan művészet, mint például a zenélés. Szerintem maradéktalanul elfogadható az a nézet, hogy egy jó műfordító ugyanakkora kvantum művészpotenciállal rendelkezik, mint egy jó zongoraművész. Csakis a technikában, az eszközökben van a differencia. De, mint már említettem, sem elfogadható recepciója, sem kritikája nincs a műfordításnak. A fordítói munka jellegéről alkotott elképzelések is nagyon eltérnek egymástól. Erről hihetetlen tapasztalataim vannak. Alig vannak, akik igazán tudják, mit jelent a műfordítás. Előfordul, hogy még az íróknak is csak halvány fogalmuk van róla, nem beszélve a kritikusokról. Találkoztam már olyan szerkesztővel, aki azt hitte, hogy a fordításhoz elegendő az adott idegen nyelv ismerete, és hogy az is tökmindegy, hogy az anyanyelvünkre vagy idegen nyelvre fordítunk-e.

• Előfordult-e az, hogy egy könyvet a saját fordításodban leemeltél a polcról és elolvastad?

– Nem, a frissen megjelent fordításkötetet is csak átlapozom, beleszagolok – ezt te érted, könyves ember vagy – és a polcra teszem.

• Előfordult-e az, hogy az eredetit olvastad újra, esetleg évekkel később?

– Ilyen önfeledt olvasásokra egyre kevesebb időm marad. Ha belegondolok, most már évek óta csak olyan könyveket olvasok el, amelyek a munkámhoz szükségesek. Néhány évvel ezelőtt, például Kis János államelméleti, jogfilozófiai tanulmányai fordításainak előkészületeként el kellett olvasnom jó néhány, az angolszász liberalizmus klasszikusainak, szerencsémre, szerb nyelven már megjelent munkáit. Rengeteg lexikon- és enciklopédia-címszót olvasok el naponta. Ezen kívül, sajnos, egyre sikertelenebb kísérleteket teszek arra vonatkozóan, hogy elolvassam annak a tizenvalahány kortárs magyar írónak vagy gondolkodónak az újabb könyveit, akikhez vonzódom. Lassan úgy alakul a dolog, hogy nemcsak egyetlenegy nemzedék fordítója, hanem csak egy nemzedék olvasója is leszek, azoké, akik most ötven-hatvan évesek. Ha mégis megesik, hogy csak úgy olvasgatok, akkor a kortárs szerb irodalmat veszem elő, Albaharit, Andrićot, Danojlićot, Velikićet, Petkovićot, például, és minduntalan, újból, Danilo Kišt, akitől stilisztikai szempontból mindig tanulhatok valamit.

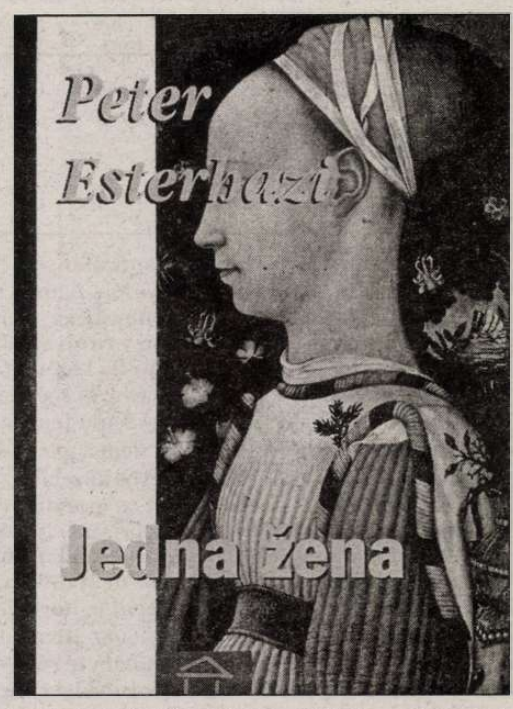

• Mi számít inkább: a mű vagy a szerző?

– Ez a kérdés nem ilyen egyszerűen vetődik fel. Affinitásokról kellene inkább beszélni, nem pedig egyes szerzőkről vagy műfajokról. Kezdettől fogva a magyar irodalom jelentős, modern művei felé orientálódtam. És ezzel együtt a nehezebb fordítói utat választottam, a kihívások vonzottak, tehát a pontosságra ügyelve arra törekedtem, hogy esztétikailag releváns műfordításokat hozzak létre. De ezenkívül arra is törekedtem, a szerb szellemi kontextus alakulástendenciáit figyelve, hogy az, amit fordítok, bekerüljenek a szerb kultúra vérkeringésébe. Ez néha sikerült, néha nem. Ilyen szempontból volt egy nagyszerű időszak, 1987-ben jelent meg a belgrádi Prosvetánál Konrád György: *Cinkos* című regénye szerb nyelven, amely két évvel előzte meg a regény magyar kiadását, és ez a regény rövidesen az egyik legnagyobb hatású könyv lett az akkori Jugoszláviában, az első kiadás gyorsan el is kelt, és a második is, a ma hihetetlen 30 ezer példányban kelt el. Ez követték a további Konrád-fordítások, *A látogató*, majd a Városalapító, 1990-ben és 91-ben. Hogy Konrád prózája, és valamivel később esszékötetei is, kiváltképpen az 1991-ben Szarajevóban megjelent *Az autonómia kísértése,* és 1995-ben a Belgrádban kiadott *Európa köldökén* szervesen beépült a szerb kulturális elit tudatába, amit legpregnánsabban a felsorolt művek idézettségének gyakorisága igazol. Ezek a könyvek az úgynevezett „másik Szerbia", vagyis a kilencvenes évek során kialakuló független, európai orientációjú szerb értelmiség egyik legfontosabb hivatkozási alapja lett, a legjelentősebb szerb írók és gondolkodók idézték, és idézik ma is Konrádot. De nemcsak Konrád, hanem a vele rokon szellemű Végel László is hasonló visszhangra talált a szerb kultúrában. Végel a nyolcvanas évek második felében és a kilencvenes években írásait, kritikáit és könyveit majdnem kizárólag szerb nyelven közölte, vagy pontosabban közölhette, fordításaim révén lett a szerb irodalomban és publicisztikában legtöbbet idézett vajdasági magyar író. Eddig hat Végel-kötetet fordítottam, de folyóiratokban legalább még háromkötetnyi szövege jelent meg, amelyek előbb vagy utóbb könyv alakban is megjelennek. De ezt a, szerintem, koherens szellemi vonulatot tükrözik Jászi Oszkár, Bibó István, és különösen Kis János és Eörsi István lefordított művei. De ahogyan mondtam, egyik szerzők esetében ez sikerül, míg mások esetében nem. Meglepett például, hogy Esterházy egyik regénye, amellyel Európa-szerte hatalmas sikert aratott, amikor megjelent, a szerb irodalmi közvéleményben, úgymond, észrevétlen maradt. Eörsi vaskos értekező prózája pedig azonnal széles körű érdeklődést váltott ki.

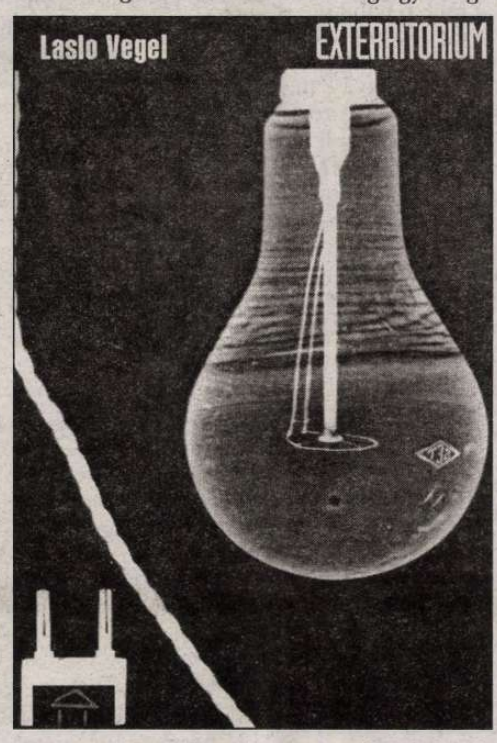

• Hogyan ülsz le fordítani? Milyen az ideális műfordító-szituáció?

– A jó szék ugyanolyan fontos kelléke fordításnak úgy a szépprózа, mint az értekező próza fordítása esetében, mint a gyors és megbízható számítógép. A prózafordítás a türelem szakmája. Amennyivel több időt szán a fordító egy szövegre, annál jobb fordítás várható. Leülni és prózát fordítani mindig lehetséges, a fordítandó szöveg perceken belül magával tud ragadni, a fordításnak, ugyanúgy mint az írásnak, terapeutikus hatása is van; én például egyszerű fejfájás ellen is használom, kitűnő nyugtató, de ajánlatos minden pszichikai eredetű nyavalya leküzdésére is. Regényeket szeretek fordítani, minél nagyobb kényelemben, kora délután, nyáron, a leeresztett redőnyök mögött, minél több szótárral, kézikönyvvel, lexikonnal körülvéve, és fordítás közben, kiváltképpen, ha nem kell sietni, sok mindennek utánanézni, sok mindent elolvasni. És élvezni, nem utolsósorban, azt is, hogy gyarapodik a lefordított szöveg. Egy ilyen ideális hely a balatonfüredi Műfordítóház, amely a francia és a német műfordítóházak mintájára lett berendezve egy tágas villában. Rendelkezésedre áll egy kényelmes, tágas szoba, benne egy minden európai nyelvre és írásra beállított számítógép, a könyvtárban pedig a szótárak, lexikonok, enciklopédiák súlyos kötetei sorakoznak. De elsősorban a magány a jellemző. Az a néhány fordító a szomszéd szobákban tényleg szerzetesek módjára, megszállottan dolgozik naphosszat, este pedig, vacsora után a tornácon egy-egy pohár badacsonyi, csopaki, tihanyi, öreg- vagy szentgyörgyhegyi bor mellett – akár Oszlóból, Madridból, Újvidékről, Moszkvából vagy Bécsből jöttek – közös nyelvükön, magyarul beszélgetnek.

• Miről?

– Főleg arról milyen fukar, érthetetlen alakok a kiadók és a szerkesztők mindenütt.

BESZÉD ÉS ÍRÁS

Vizet **sem** iszunk, de: vizet **se** igyunk!

ÁGOSTON MIHÁLY

1. Siessünk-e vagy sem a monetáris unióba? (Magyar Nemzet)

A címként föltett kérdés így is hangozhatott volna: **Siessünk-e a monetáris unióba, vagy ne siessünk?** Nos, az utóbbi változatban a **ne** tagadószó helyén aligha éreznénk alkalmasnak a **nem** tagadószót. A kettő jelentésszerepe között olyan határozott a különbség **(ne – nem)**, hogy a fölszólító mondat tagadó formáját nem is tagadónak, hanem tiltónak szoktuk nevezni, a két módosítószó közül pedig csak a másodikat **tagadószó-nak,** míg az elsőt **tiltószó-nak.** Hozzátoldó tagadás esetén is megvan ez a szerepkülönbség a **se** és a **sem** kötőszók között – azzal a módosulással, hogy a tiltó kötőszó mindig **se**, míg a tagadó kötőszó **sem** vagy **se**. Az utóbbira általában akkor kerül sor, hogyha a szövegkörnyezet vagy a szöveghangulat (stílusigény) azt megkívánja: **A buszjegyet sem vettük meg v. A buszjegyet se vettük meg.** De a tiltáshoz a **sem**-et nem használjuk, hanem csak a **se** kötőszó: **A buszjegyet se vegyük meg!**

A fönti példamondat a kérdező fölszólítás összevont választó formája. Ilyenkor a **sem** v. **se** kötőszókban rejlő **is**-nek (is+nem vagy is+ne) nem hozzátoldó, hanem nyomósító szerepe van (**siessünk-e vagy ne is menjünk...?**); a kettő megoszlása a hozzátoldáshoz hasonló. Helyesen tehát: **Siessünk-e vagy se a monetáris unióba?**

2. Azonban nem csak rájuk számítanak a szervezők, hanem a vajdasági magyar tagozatú iskolák diákjaira is.

Az ellentétesen hozzátoldó kapcsolatos viszonyt legtipikusabban úgy jelöljük, hogy az első tagmondatban valamelyik mondatrész elé kerül a **nemcsak** kötőszó, a második tagmondatot az elsőhöz a **hanem** kötőszóval kötjük, és ebben valamelyik mondatrészt követi az **is** kötőszó. Kötőszók tekintetében ez a második tagmondat másként is alakulhat, a tartalmától függően. Az elsőben mindig **nemcsak** a kötőszó – akkor is, hogyha a hozzátoldás megelőzi, sőt akkor is, hogyha a hozzátoldás elmarad(!) Helyesen tehát:

A szervezők azonban nemcsak őrájuk számítanak, hanem a többi iskola magyar tagozatának diákjaira is.

Amint láthatjuk, a szórenden is igazítani kellett, mert hiszen magyar diákok Kossuth-vetélkedőjéről van szó.

A **nemcsak** kötőszó egybeírására visszatérve, fölhívom a figyelmet: helyesírási kézikönyveink, sajnos, maguk okozzák a gyakorlati zavart – a nem megfelelő fogalmazással. Ti. a **nem** címszó szócikkében első helyen áll ugyan a **nemcsak** kötőszó (AkH.11. a 343. oldalon), de ugyanebben a szócikkben téves tanácsot is ad: „nem csak (= nem csupán)". A **nemcsak** kötőszó ugyanis mindig nem csupán jelentésű a kapcsolatos hozzátoldó mondatokban, s akkor is, hogyha a hozzátoldás elmarad, de odaértendő. – Egészen más eset az idézet tagadása ellentétes összetételben. Pl.: **Nemcsak (= nem csupán) esik, hanem a szél is fúj.** De ellentétes összetételben idézet tagadására, helyesbítésére: **Nem „csak nyolcan" voltunk, hanem „legalább nyolcan".**

lajdonképpen szintén alkalmi írás: ekkor jelent meg Leni Riefenstahl, német színésznő és rendező az afrikai nuba népről készült fényképalbuma („kétségtelenül az utóbbi idők legelragadóbb albuma"). Susan Sontag elismerően nyilatkozik a felvételek szépségét illetően, de a szerzőnő életútját ismertető szöveggel kapcsolatban számos észrevétele van mivel az, szerinte, „teli nyugtalanító hazugságokkal". Tényekre vonatkozó elírásokat tényekkel cáfol, mert Leni Riefenstahl igyekszik megmásítani múltját, de ebben segítik mások is, akik szeretnék „fehérre mosni". Tudniillik Leni Riefenstahl a hitleri korszak alatt elsősorban dokumentumfilmjeivel hívta fel magára a figyelmet. Susan Sontag alapos elemzés alá veti ezeket az alkotásokat, és tényekkel bebizonyítja, hogy eszmeiségük a nácizmust hirdeti és merő propagandaművek. Hiszen hivatalos, államilag támogatott produkciók voltak, Leni Riefensahl intim kapcsolatban volt magával Hitlerrel. Azok, akik Leni Riefenstahlt rehabilitálni akarják, és maga Leni Riefenstahl is, azt állítják, hogy őt mindig „csak a szépség érdekelte", míg ezzel szemben Susan Sontag még az említett albumban is a náci esztétikát fedezi fel és veszi azt górcső alá. Ez az esszé magva, legérdekesebb része. A most száz éves Leni Riefenstahl ez év augusztusában a svájci Die Weltwochénak adott nyilatkozatában (Címe: Hitler kedvence) továbbra is elutasítja az őt érő vádakat. „Azt akarják, hogy bűnösnek érezzem magam, azt akarják, hogy haljak meg", mondja keserűen. Utólag sajnálja, hogy elkészítette a nácizmust dicsőítő Az akarat diadalát, de azt állítólag kényszerből tette. Hitler behálózta őt, vonzotta, mint ember, de gonosz arca ismeretlen maradt számára, szörnyű tetteiről csak a háború befejeztével értesült. Egyébként soha nem volt a náci párt tagja, a politika soha nem érdekelte, „engem csak a szép vonz". Leni Riefenstahl szenilis emlékezései ellentmondásokkal vannak teli, Susan Sontag tényekkel alátámasztott észrevételei jóval meggyőzőbbek és bízvást helyesek. A második filmmel kapcsolatos esszé szintén a fasizmussal foglalkozik, témája a német Syberberg Hitlerről szóló filmje. Susan Sontag számára ez a film „különleges teljesítmény, zavarba ejtő", nagyon alaposan (terjedelmes esszéről van szó) elemzi a film készítőjének művészetfelfogását, lebontja elemeire, vizsgálja a képsorokat, a díszletet, a színészi alakításokat és a rendezői koncepciót. A vizsgálódás azzal a megállapítással zárul, hogy „Syberberg filmje a nemes mesterművek kategóriájába tartozik". Ellentétben Leni Riefenstahl átlátszó érveléseivel, Syberberg igyekszik feltárni a náci esztétika lényegét és Susan Sontag esszéje ebben nagyban segít bennünket.

Térjünk vissza az eredeti kérdésre: indokolt volt-e a kötet kiadása? Több szempontból nézve igen. Korábban megjelent munkáiból már tudjuk, hogy a szerzőnő jó szemű, alapos és szókimondó gondolkodó, aki már 1969-ben jelentkezett találó és egyéni véleményével, amikor az egyetemen uralkodó helyzetről, a pornográfiáról, a tudományos fantasztikumról és az új érzékenységről értekezett. Tudjuk, hogy természetes eleganciával és ügyesen írt filmről, színházról és politikáról is. Ez a kötet kiegészíti róla alkotott képünket. Szavának tekintélye és súlya van immár nem csak Amerikában. Ahogyan Kurt Vonnegut Virágvasárnap című könyvében a maga módján írja róla: „Az amerikai keleti part értelmiségi körében feltehetőleg tartós szükséglet mutatkozik egy asszony iránt, aki a közmegegyezés szerint oly ragyogó és briliáns elme, hogy éles eszével mindenkit halálra rémít. Korábban Mary McCarthy töltötte be ezt a szerepet. Jelenleg Susan Susantól rettegünk." Ha nagy vonalakban összegezni próbálnánk Susan Sontag erényeit ezen esszékötet alapján, akkor azt mondhatnánk, hogy azok bőven akadnak. Mindenek előtt az íráshoz mindig óriási ismeretanyag birtokában kezd neki, azt az anyagot sajátos szemszögéből mesterien szintetizálja mindig a tárgyalt gondolkodó legfontosabb tételeit helyezve a központba. Susan Sontag a mai, hihetetlenül szakosított világban igyekszik megmaradni polihisztornak. Ezek az esszéi segítenek bennünket megérteni a múlt század egyes gondolkodóinak megközelítésében. Ugyanakkor bizonyos rokonlelkűséget fedezhetünk fel a szerzőnő és a vizsgált alkotók között. Kölcsönhatásról is beszélhetünk, hiszen Susan Sontag olyan ismérveket vél felfedezni műveikben, amelyek az ő álláspontjára és jellemzőire is vonatkoztathatók. Hiszen ő is magában hordozza Canetti mohó tudáséhségét, Barthes termékenységét, Benjamin sokoldalúságát vagy akár Artaud másságát. Más gondolkodók műveit tanulmányozva Susan Sontag sokszor önmagával találkozott.